

FATİH SULTAN MEHMET DÖNEMİ DİN ALGISINI *SALTUK-NÂME* ÜZERİNDEN OKUMAK*

Yalçın Çakmak**

Öz

Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan'ın isteği üzerine Ebû'l-Hayr-ı Rûmî tarafından kaleme alınan, 1473-1480 yılları arasındaki yedi yıllık bir saha çalışmasının ürünü olan *Saltuk-Nâme*'nin merkezinde, 13. yüzyıl Anadolu ve Balkanlarında yaşayan Sarı Saltık/Saltuk yer alır.

Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den (1237-1246) başlayarak Osmanlı'nın beylik dönemine değin uzanan eser, Sarı Saltık üzerinden gaza ve cihat ideolojisini konu edinir. Yanı sıra, çalışmanın kahramanı olarak Sarı Saltık'ın İslam inancı ve toplumu adına gerçekleştirdiği faaliyetlere de yer verilmiştir. *Saltuk-Nâme* aynı zamanda, Osmanlı resmi ideolojisi, din anlayışı ve toplumsal özelemlerine dair önemli hususlar da sunar. Bu nedenle -tek başına 13. yüzyıldan ziyade- Fatih dönemine değin uzanan zaman aralığında devlet ve toplum algısında meydana gelen değişim, dönüşüm ve beklentileri de yansıtmıştır.

Bu makalede a-) Balkanlar başta olmak üzere Alevi ve Bektaşî inançlarında önemli bir külte önderlik eden Sarı Saltık'ın *Saltuk-Nâme*'deki sunuluşu ve b-) Bununla ilişkili olarak, Fatih dönemi din algısıyla birlikte söz konusu bu algının tahkiminde bir destan-menkıbe türü olarak *Saltuk-Nâme*'de konu edinilen anlatıların rolü irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet), Sarı Saltık (Saltuk), *Saltuk-Nâme*, Ebû'l-Hayr-ı Rûmî, Sünnilik, Alevilik, Bektaşîlik.

READING THE PERCEPTION OF RELIGION DURING FATİH SULTAN MEHMET'S REIGN IN THE LIGHT OF *SALTUK-NÂME*

Abstract

Saltuk-Nâme was penned down by Ebû'l-Hayr-ı Rûmî at the request of Cem Sultan, Fatih Sultan Mehmet's (Mehmet II) son. In the centre of it, as a product of a field work that lasted for seven years between 1473-1480, lies Sarı Saltık/Saltuk who lived in Anatolia and the Balkans in the 13th century.

The work that covers the period from Gıyaseddin Keyhüsrev II on to the beylik of Osmanoğulları focuses on the gaza and jihad ideology in the light of Sarı Saltık. Besides, the activities of Sarı Saltık, as the main character, in the name of Islam and the islamic

* Bu makale, 12-13 Nisan 2019 tarihlerinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde düzenlenen "Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Dünyası" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan aynı başlıklı bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halinden oluşturulmuştur.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 11/08/2020, Accepted / Kabul Tarihi: 08/09/2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.779363>

**Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yalcincakmak82@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7065-2659>

community are included. At the same time, *Saltuk-Nâme* reveals significant traces of the Ottoman official ideology, perception of religion and social anticipations. For this reason, it not only reflects the 13th century; it mirrors the change, transformation and aspirations in the perception of state and society till Fatih's rule as well.

This paper aims to analyze a-) the portrayal of Sarı Saltık, a cult in Alevism and Bektashism primarily in the Balkans, and b-) in conjunction with it, the role of the narratives referred to in *Saltuk-Nâme* as an epic-legend genre in the consolidation of the aforementioned perception as well as the perception of religion during the Fatih period.

Keywords: Fatih Sultan Mehmet (Mehmet II), Sarı Saltık (Saltuk), *Saltuk-Nâme*, Ebû'l Hayr-ı Rûmî, Sunnism, Alawiism, Bektashism.

GİRİŞ: *Saltuk-Nâme* ve Sarı Saltık Kültü Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Saltuk-Nâme, Fatih Sultan Mehmet'in Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine gerçekleştirdiği seferden ötürü Edirne'yi beklemek üzere görevlendirdiği oğlu Cem Sultan'ın isteği üzerine Ebû'l-Hayr-ı Rûmî tarafından 1473-1480 yılları arasında Balkan coğrafyasında gerçekleştirilen saha çalışmaları sonucu kaleme alınmış kompilasyon bir eserdir. Çalışma, adından da anlaşılacağı üzere, Sarı Saltık ile ilgili menkıbe ve kıssaları konu edinmiştir.¹ *Saltuk-Nâme*, epik eserler olarak *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* ile birçok yönden uyuşsa da eserin kahramanı Sarı Saltık'ı söz konusu çalışma ve kahramanlarından ayıran, devrinin büyük şeyhleriyle daima dostça münasebette bulunmasından ötürü büründüğü "Sûfi" ve "mücahid derviş" kimliği olmuştur. Bahse konu durum Rumeli başta olmak üzere giriştiği Müslümanlaştırma faaliyetlerinden de hissedilir.² Bu bakımdan Sarı Saltık'ın hayatını konu edinen *Saltuk-Nâme*'deki anlatıların tarihi, efsanevi ve gazalarda gösterilen kerametlerle iç içe geçen sözel ve yazılı menkıbelerden oluştuğu görülür.³

Sarı Saltık'ın tarihi kişiliği, 13. yüzyılda Anadolu Selçukluları içindeki taht mücadelesinde Moğol karşıtı tavrıyla bilinen ve sonrasındaysa dayıları olan Bizans tahtına sığınan II. İzzeddin Keykâvus'un destekçileri Türkmenleri 1263-1264 yıllarında Balkanlardaki Dobruca bölgesine götürmesiyle ön plana çıkar.⁴ Saltık, bir Türkmen babası ve aşiret şeyhi olarak bu göçün hemen akabindeyse aynı Türkmenleri bu kez

¹ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, haz. Şükrü Halûk Akalın (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990), 365-366. Eserin kaleme alınış süreci ve yazarı üzerine genel bir değerlendirme için bkz. M. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, VII/27 (1943).

² Köprülü, "Anadolu...", 435-436. Bu bağlamda, Kafadar'a göre; bir savaşçı veya derviş gibi savaşçı menkıbeleriyle kutsal şahsiyetlere ait anlatılar arasındaki farklılığı ayırt etmek de her zaman mümkün değildir. Söz konusu zorluklar da özellikle bu iki pozisyon arasındaki sınırı kolaylıkla geçen Sarı Saltık'ın yaşamıyla açığa çıkmaktadır. Bkz. Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (London: University of California Press, 1995), 71.

³ Şükrü Halûk Akalın, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), "Ebülhayr Rûmî" maddesi. "Sözel" ibaresi ile kasıt, sözlü-şifahi ve yazılı anlatımların tümünedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*, çev. Sema Postacıoğlu Banon (İstanbul: Metis Yayınları, 2012).

⁴ M. Tayyib Okiç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1952), 48; Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 39-41. Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü sonrasında oğulları arasında meydana gelen taht mücadelelerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 17-25.

Balkanlardaki Deşt-i Kıpçak'a ve sonrasında tekrardan Dobruca'ya getirecektir.⁵ Onun öncülüğünde gerçekleştirilen bütün bu göçler neticesinde de adı, Balkan coğrafyasında popüler bir kültün inşa edilmesine vesile olmuştur.

Saltuk- Nâme'ye göre gerçek adı "Hızır" olmasına rağmen, Sarı Saltık ismi etrafında inşa edilen bahse konu kültü besleyen unsurlar arasında Saltık'ın taşıdığı bir takım özelliklerin etkisi de vardır.⁶ Battal Gazi'nin torunu olması ve aynı zamanda peygamber soyundan gelip, baba tarafından *Hüseynî* (seyyid), anne tarafından da *Hasanî* (şerif) olması bunların başlıcalarıdır.⁷ Bu bakımdan hem Battal Gazi hem de ehl-i beyt bir kökene sahip olmasının Sarı Saltık'a Balkanlar ve Anadolu'daki Müslüman toplum nezdinde önemli bir mevki tesis ettiği açıktır. Söz konusu unsurlar bir "gazi" ve "evliya" tipi olarak kimliğinin konsolide edilmesi üzerinde de etkili olmuştur. Sarı Saltık'ın edindiği popüler kimliği besleyen unsurlar arasında, Müslümanların ötesinde, Hristiyanlarca takdis edilip, çeşitli azizlerle özdeşleştirilmesinin etkisi de vardır.⁸ Bu nedenle İbn-i Battuta, Bâbâ Saltûk olarak bahsettiği Sarı Saltık'ın olağanüstü güçlere sahip, kerametli biri olmasına rağmen, hakkında ifade edilenlerin dinin temel prensipleriyle uyuşmadığını ifade etmiştir.⁹ Benzer bir durum yüzyıllar sonra Şeyhulislam Ebussuud Efendi tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a verilen bir fetvada da görülür.¹⁰ İfade edilen tüm bu unsurlar

⁵ Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-Nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Abdullah Bakır (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), vr. 414a, 415a; Ocak, *Sarı Saltık*, 27-33. Bu Müslümanlar Sarı Saltık'ın ölümü sonrasında Halil Ece önderliğinde Karesi bölgesine dönmüştür. Bkz. Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-Nâme*, vr. 444a.

⁶ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 3. Farsçada *güçlü er* anlamına gelen *Saltık* ismini Sarı Saltık'a, kendisiyle mücadeleye tutuşarak Müslüman ettiği Hristiyan savaşçı Alyon-ı Rûmî verecektir. *Sarı* lakabı da "sarı ve kızıl" olmasından ötürü eklenmiştir. Buna karşılık Sarı Saltık da ona "İlyâs-ı Rûmî" adını verecektir. Bkz. *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 18-19. Diğer taraftan 17. yüzyılın önemli gezginlerinden Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Sarı Saltık ile verilen bilgilerde ise Ahmed Yesevi'nin müridi olan Sarı Saltık'tan sık sık "Muhammed Buhârî" ya da "Seyyid Muhammed Buhârî" olarak bahsedilir. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: 1. Cilt - 1. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 5. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 211; 1. Cilt - 2. Kitap, 657; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon, Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 45; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, 3. Cilt - 2. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 399, 404-405, 452-453, 466-467, 474; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap - 1. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 308-309.

⁷ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 5, 10, 182, 261.

⁸ Sarı Saltık Hristiyanlarca Aya Nikola[s], Sviti/Sveti Nikola[s], İsveti Nikola, Aya/Sveti Naum, Aya Spiridon, Aziz George, Noel, Aziz Simeon, Aziz Elias, Kara Konjolos, İlya (Elie) Peygamber ve Aya Yorgi'yle bir tutulup, anılmıştır. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon, Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, 2. Cilt - 1. Kitap, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 158; Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-İstib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon [Estergon], Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6. Kitap - 1. ve 2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 275, 384, 577; Von Hasluck, *Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı*, çev. ve düz. Turgut Koca, A. Nezihi Erginsoy (İstanbul, Ufuk Matbaası, 1991), 20, 23, 24, 46-47, 49-50, 52, 54-56, 74,76; Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 43.

⁹ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt 1, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000), 498.

¹⁰ -Sarı Saltık didikleri şahış evliyaullahdan mıdır? beyan buyurılıb musab oluna.

-El-cevab: Riyazet ile kadid olmuş bir keşişdir.

Okıç'e göre Ebussuud'un Sarı Saltık hakkında böyle bir fetva vermesinin nedenleri arasında a-) İsminin Bektaşî velayetnamelerine girmesi ve b-) Hristiyanlar tarafından da sevilip, bu dinin azizlerinin

da Sarı Saltık'ı Kalenderîlik içerisindeki Haydarî koluna, topluluğunu ise Babaî İsyanı ile (1240) Anadolu Selçuk Devleti'ne karşı gelen Çepni Türkmenlerine yakınlaştırır.¹¹

Sarı Saltık'ın tarihi ve menkıbevî kimliğine isnat edilenler, Alevî ve Bektaşî geleneği içerisinde de önemli bir yer kaplar. Saltık'ın, bu topluluklarca önemli bir eren veya evliya olarak görülmesinin, tarih içerisinde inanç ve kılığlarında adı etrafında inşa edilen kültün oluşumuyla yakından alakası vardır. Bu bakımdan Alevî ve Bektaşî toplulukları nezdindeki kanon niteliğiyle geleneğin inşasında önemli bir yer edinen *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli*'de bir "Bektaşî dervîşi" olarak menkıbevî epizotlarına yer verilmiştir.¹² Aynı şey, *Velâyetname* dışındaki bir takım Alevî ve Bektaşî menkıbeleriyle Sarı Saltık'a isnat edilen anlatıların örtüşmesi için de geçerlidir. Bununla birlikte Saltık, bahse konu gelenek içerisindeki çeşitli kişilerle de ilişkilendirilmiştir.¹³ Bu ise daha çok Bektaşî geleneğinin bu dönem ve öncesi için dayandığı sözlü geleneğin yapısından kaynaklıdır.¹⁴

Yukarıda zikredilen hususlar Sarı Saltık'ı bahse konu topluluklar içerisinde önemli bir şahsiyet yapmakla beraber, Anadolu ve ekseriyetle de Balkanlarda önemli bir kültün merkezine yerleştirir. Kültü etrafında inşa edilen bu popüler kimlik de onu Alevî ve Bektaşîliğin Avrupa Hristiyanları arasındaki en etkili "misyoneri" haline getirecektir.¹⁵ Hatta popüleritesinin, dâhil olduğu Bektaşî geleneğin Balkan coğrafyasındaki dağılımında Hacı Bektaş'tan önde olduğu da söylenebilir. Bu da özellikle, adının, ölümüyle birlikte gösterdiği birçok tabutta baş gösterme konulu keramet anlatısıyla geniş

menkabelerinin Sarı Saltık'a teşmil edilmesi yer almaktadır. Bkz. Okıç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", 56, 58.

¹¹ Bunlar arasında Kalenderilere özgü ritüel mahiyette dilenme, mahbub-perestlik, *ışık* olarak adlandırılma, dervişlerinin def ve kudüm çalması, mücerretlik, Barak Baba ve Taptuk Baba ile ilişkisi gibi unsurlar gelmektedir. Bkz. Yazıcızâde 'Alî, *Selçuk-Nâme*, vr. 414b; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt-1. Kitap, 159, 162; Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları"; Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 161-163; Ocak, *Sarı Saltık*, 59, 67, 86; *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, 5. Baskı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 192; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, 8. Baskı (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975), 12. Öte taraftan Kalenderîlik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)* (Ankara: TTK Yayınları, 1999).

¹² Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, haz. *Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli "Velâyet-Nâme"* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995), 44-47; Yalçın Çakmak, "Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli Bize Neyi Anlatır?", içinde *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik (Tarih-Kimlik, İnanç-Ritüel)*, der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

¹³ *Otman Baba Velayetnamesi*'nde Otman Baba'nın kendini Sarı Saltık olarak tanıttığı görülür: "Bu çerâğı yakan Sarı Şaltık ve server-i cihân benim/Bak bre çirkin beni bilemedün ki Sarı Saltuk didükleri server-i cihan ve maksüd-ı insân benim/Bu ejderhâyı ve sıfat-ı kahkahâyı Sarı Saltuk olup ben öldürdüm/Uş Sarı Saltık didükleri benim. Ve bu yatan ziyaret benim ziyaretümdür ki şimdi Hüssâm Şâh olup geldüm/Ve bildiler kim ol kân-ı velâyet Sarı Saltuk olup Karadeniz'i geçdüğü gibi bu suyu dağı geçdi revân oldu." Bkz. Küçük Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*, haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007), 23, 105, 110, 117, 180. Buna rağmen Okıç'e göre Sarı Saltık, Bektaşîlikle hiçbir alakası bulunmamasına rağmen sonradan kurulmuş bu tarikatın menâkıbname ve velayetnamelerine dâhil edilmiştir. Bkz. Okıç, "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva", 50-51. Köprülü, *Ebu'l-Hayr-ı Rumî'nin eserini meydana getirirken Sarı Saltık hakkındaki sözlü rivayetler ve yazılı kaynak olarak bir takım Bektaşî menâkıbname/velâyetnamelerinden istifade ettiği kanaatindedir. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", 433, 438, 441.*

¹⁴ Ong'a göre "sözlü gelenekte bir efsanenin çeşitlemeleri, en az tekrarları kadar boldur ve tekrarlama sayısının sınırı yoktur" Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi*, 58.

¹⁵ Hasluck, *Bektaşîliğin Coğrafi Dağılımı*, 46.

bir coğrafyaya yayılmasıyla alakalıdır.¹⁶ Söz konusu anlatı etrafında Balkan coğrafyasının muhtelif yerlerinde inşa edilen mezar ve türbe merkezli Sarı Saltık kültürü, aynı şekilde Bektaşilik vasıtasıyla Anadolu'ya da dağılmış ve büyük bir genişleme göstererek Sarı Saltık adıyla anılan bir Alevî ocağının kurucu/kök unsuru haline gelmiştir.¹⁷ Bu da özellikle *Saltuk-Nâme* (15. yüzyıl) başta olmak üzere ölümünden yüzyıllar sonra belirli periyodlarla kaleme alınan eserlerde¹⁸ Balkanlar ve Anadolu'da adına ve kültürüne yapılan güçlü vurgudan belli olmaktadır.

1. Fatih Dönemi Din Algısını Şekillendiren Miras

Kuruluşunda çeşitli derviş gruplarıyla ilişki halinde olan Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) dönemine değin dini olarak çeşitli aşamalardan geçtiği görülür. Başlangıçta “devlet henüz bir aşiret beyliği olduğu ve yönetenlerle yönetilenler aynı toplumsal

tabanda yer aldıkları için, kuruluş döneminde yönetenlerle yönetilenler arasında, henüz önemli bir İslami anlayış ve yorumlayış farkı yoktur.”¹⁹ Bu da Osmanlı yönetimi açısından bilhassa kuruluş döneminin ilk yıllarında resmi ve gayri resmi bir İslam inancı ayrımının olmadığına işaret eder.²⁰

Yıldırım Bayezid'in hükümlerinden itibaren (1389-1402) devletin büyümesi ile beraber ihtiyaç duyulan sistemli hukuk yapısından ötürü din anlayışında farklı bir takım uygulamalara gidilerek, ağırlık derviş gruplarından ziyade ulemaya kaydırılmıştır. Netice olarak da Sünni-Hanefi merkezli İslam anlayışı giderek devletin tüm kademelerinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.²¹ Böyle bir sürecin yaşanmasında devletin beylikten merkezi bir yapılanma haline gelmesinin rolü bulunmaktaydı.

Yıldırım Bayezid'in ölümü (1402) sonrasında girilen Fetret Devri (1402-1412) Osmanlı Devleti'nin bütünlüklü yapısına zarar vererek, hükümdarlığı adeta bir parçalanma sürecine götürdü. Meydana gelen olaylar devlet açısından siyasal, ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte dini krizleri de beraberinde getirmiştir.²² Buna rağmen kuruluşun Fatih Sultan Mehmet dönemine değin dini inançlarından ötürü ne Müslüman ne de gayri

¹⁶ Birçok yerde de ifade edildiği gibi Sarı Saltık ölmeden önce birçok tabutta baş göstereceğini ifade etmiş ve bu tabutlar da çeşitli kral ve kişilerce farklı yerlere götürülmüştür. Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 298-302; Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”*, 47; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt- 1. Kitap, 161. *Saltuk-Nâme* ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'ndeki anlatımlara göre tabutları götürülenlerin her biri Moskof, Leh, Çek, İşfet (İsveç), İdrivne (Edirne), Boğdan ve Dobruca gibi Avrupa'nın çeşitli krallarıdır. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 298-302; Evliyâ Çelebi, 2. Cilt-1. Kitap, 161-162.

¹⁷ Sarı Saltık kültürü ve Ocağı ile ilgili Anadolu'daki yayılma için bkz. Ocak, *Sarı Saltık*, 104-106, 108-109; Yalçın Çakmak, “*Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel)*” (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2012).

¹⁸ Evliyâ Çelebi'nin 17. yüzyıldaki seyahatleri neticesinde kaleme aldığı *Seyahatname*'sinin muhtelif bölümlerinde dile getirdiği gibi.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar)*, 4. Baskı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 94.

²⁰ Bu nedenle Kafadar; Osmanlı'nın kuruluş dönemi ve aynı zamanda 13-14. yüzyıl Anadolu'sunun dini manzarasının keskin sınıflandırmalardan ziyade karmaşık bir yapı sergilediğini ve söz konusu durumun özellikle de sınır bölgelerinde ortodoksi ve heterodokside ziyade doktrin ve doksalar ötesi anlamına gelen “metadoksi”ye tekabül ettiğini ifade eder. Kafadar, *Between Two Worlds*, 76.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 85-87.

²² Bu açıdan özellikle bütün bu krizlerin neticesinde Şeyh Bedreddin önderliğinde bir isyanın gerçekleştiği görülecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*. Özellikle de 159-235.

Müslümanlara yönelik bir yaptırıma gidilmediğini özellikle belirtmek gerekir. Bahse konu durum, devlet katında Sünni-Hanefiliğin kabul edilmesine rağmen Müslüman tebaa içerisindeki gayri Sünni eğilimlere, kurulu düzeni sarsmadıkları takdirde müsamaha gösterildiği anlamına gelmekteydi.²³

Fetret Devri sonrasında yeniden bir toparlanma içerisine giren Osmanlı'nın, Sünnilik yönlü tercihleri daha da belirginleşirken, Fatih ile birlikte devletin merkezi otoriteyi tesis edip dini de bu merkezileşmede *din ü devlet mülkü millet* anlayışı uyarınca uygulamaya koyarak, Sünni-Hanefiliğe başat bir rol biçtiği görülür. Böylelikle Sünni İslam, hem uygulanan merkezîyetçi politika ve kurumları yetkilendirme hem de destekleyici ve uygulayıcısı olma yolunda önemli bir adım attı.²⁴ Böylece *Kitabi İslâm* Osmanlı merkezine intikal edecek ve devlet de bununla uyumlu Hanefî mezhebini esas alarak Sünniliği de resmi ideoloji olarak benimseyecektir.²⁵ Mevcut durum Osmanlı'nın, idare ve yönetiminde devam eden gelen örfi ve Sünni-Hanefî İslam merkezli şer'î hukuk sistemine ağırlık vermesiyle kendini gösterdi.²⁶

Yaşanan bütün bu gelişmelerin merkezi devletin ortodoks bir inanç inşa ederek, bunun dışında kalan ötekileri (heterodoks) düzeltme ya da kendine benzetme siyasetiyle de ilişkisi vardır.²⁷ Bu bakımdan Osmanlı resmi ideolojisinde İslâm, din ve devlet özdeşleşmesine paralel olarak devlet kavramına kutsallık bahşedip merkezi otoriteyi ve temsilcilerinin meşruiyetlerini sağlayacaktır.²⁸

Fatih tarafından dile getirilen "Dünyada tek iman, tek sultan"²⁹ formülasyonu din-devlet özdeşliği ve tasarlanan cihanşümûl zihniyetin tezahürü olmakla beraber, kendi içinde yine de farklılıklara yönelik dini anlamda bir takım esneklikleri de barındırmaktaydı. Bahse konu durum ise daha çok, sultanın Türk, İslam ve Doğu Roma imparatoru (Kayser-i Rûm) kimliğiyle hükmettiği coğrafya ve tebaanın çeşitliliği üzerinden kendine biçtiği rolle alakalıydı. Bu bakımdan devlet de gayri Sünnî unsurlara yönelik inançlarından ötürü doğrudan bir müdahalede bulunmadı. Hakeza Fatih Sultan Mehmet ile Bektaşî geleneğinde önemli bir yer tutan Otman Baba arasındaki ilişki dikkat çekicidir.³⁰ Fakat

²³ Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, 92; Albert Doja, "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey", *Journal of Church and State*, 48/2, (2006), 432.

²⁴ Reşat Kasaba, *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar)*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 46.

²⁵ Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnamesi* (Ankara: TTK. Yayınları, 2007), 96.

²⁶ Bu bakımdan kaleme alınan kanunnamelerin hepsi Hanefî görüş esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*, 1. Cilt (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990), 131. Bununla beraber, dört mezhep (Hanefî, Şafii), Maliki ve Hanbeli) içerisinde ahalisi daha çok Hanefî olan Osmanlı Devleti'nde kadının Hanefî mezhebi ile hükmetmeye memur olduğu fakat diğer mezhep mensuplarının ağırlıkta bulunduğu bölgelerde ise (Irak, Mısır, Hicaz ve Yemen gibi) söz konusu mezheplere mensup âlimlerin hakem tayin edildiği görülecektir. *Osmanlı Hukukuna Giriş*, 69.

²⁷ Kafadar, *Between Two Worlds*, 73.

²⁸ Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 66-67.

²⁹ Ocak, *Mülhidler ve Zındıklar*, 87.

³⁰ Otman Baba merkezli güçlü bir ene'l-hak, hulul, tenasüh, Kalenderi ve Şii anlayışa sahip *Otman Baba Velayetnamesi*'nde baba ve dervişlerinin birçok Sünni İslam dışı inanca sahip olduğu görülür. Bu nedenle Otman Baba ve dervişleri bidat olarak görülen bu inanç ve davranışlarından ötürü birçok şikâyet konusu olmuştur. Bkz. Küçük Abdal, *Otman Baba Velayetnamesi*, 130, 146-147, 156-165, 167, 189, 209, 215, 217-218, 236-237. Bunlara rağmen babanın Fatih Sultan Mehmet nezdinde büyük bir itibara sahip olduğu da anlaşılır (*Otman Baba Velayetnamesi*, 38-41, 190, 212-216, 218-230, 232-235, 237, 252-254). Eser böyle lanse etse de Otman Baba ile Fatih Sultan Mehmet arasında kurulan yakınlık ilişkisinin velayetnamenin yazarı tarafından kurgulandığı ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

bu İslâm'ın, Fatih ile Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) hükümrânlığına giden süreçte varlığını tahkim ederek, hegemonik bir unsur haline gelmediği anlamı taşımıyordu. Aynı şekilde devlet her ne kadar Fatih döneminde doğrudan tebaasının inancına müdahale etmese de geliştirilen merkezîyetçi siyasetten olumsuz etkilenen toplumsal kesimlerin tepkisini çekti ve bu da ileride dini rahatsızlık görünümlü bir muhalefetin oluşmasına zemin hazırlayacaktı.³¹

Mevcut çeşitlilik özellikle 16. yüzyılın şafağından itibaren devlet zihniyetinde bir kırılma oluşturarak, devletin homojenleştirme siyasetine ağırlık vermesine sebep oldu. Diğer türlü bir ifadeyle, ortodoks bir yorum olarak Sünni İslam diyalektik karşıtını 16. yüzyılın şafağında Doğu'da yükselen Safevîler ile bulmaktaydı. Bu da Osmanlı'nın, toplumun endoktrinasyonunda kendini Sünnilik üzerinden kabullendirmeye yönelik girişimlerine ağırlık vermesine neden olmuştur.³²

2. *Saltuk-Nâme*'deki Dini Arka Plan

Menkıbe ve destanlardaki kahramanlar içinden çıktıkları ya da adının etrafında oluşan kültü sürdüren toplumun beklenti ve ideal tiplmelerini yansıtır.³³ Bu bakımdan *Saltuk-Nâme*'deki anlatılar, takribi iki yüz yıl öncesini konu edinmesine rağmen bizzat kaleme alındığı dönemde yapılan derlemeler olarak Sarı Saltık nezdinde 15. yüzyıl Balkanlarındaki insanlar arasındaki inanç manzumesini de sunar. Eser aynı şekilde, İslam'ın Balkan topraklarında yayılması ve sonrasında gelecek dervişler için zemin hazırlamak şeklinde de okunabilir.³⁴

“Sözlü geleneklerin geçmişe ilişkin boş bir meraktan ziyade, toplumun güncel kültür değerlerini yansıttığı”³⁵ düşünöldüğünde *Saltuk-Nâme*'nin sahip olduğu menkıbevî ve destani yönün bunu mümkün kıldığı görülecektir. Bu özelliğiyle, kaleme alındığı dönem bağlamında, eserdeki menkıbeler; kendine inanan bir toplumun varlığı, gizli özelemleri ve inandığı bazı değer hükümlerinin zafere ulaştığı kusursuz, ideal bir dünyanın tasvirini sunmakla beraber, Sarı Saltık adı etrafında yüzyıllar süresince halkın hayal dünyasında inşa edilen efsanevi ve menkıbevî yönlerini de sunar.³⁶ Bu durum *Saltuk-Nâme*'deki anakronik anlatılardan da anlaşılır. Diğer taraftan eserin, Osmanlı dünyasında 15. yüzyılda kaleme alınan diğer çalışmalar gibi bu yüzyıldaki ideolojik gelişmelerin yansıması ya da bu gelişmelerle birlikte okunması da mümkündür. Bu ise daha çok, söz konusu yüzyıldan başlamak üzere, Bektaşilik ve Osmanlı hanedanının hem kendi alanlarında üstünlük sağlamak hem de bu üstünlüklerini pekiştiren, açıklayan ve de meşrulaştıran tarihsel bir vizyon içine girdiklerini gösterir.³⁷ Bu bakımdan *Saltuk-Nâme*'de Sarı Saltık'ın ve dönemi (13. yüzyıl) üzerinden 15. yüzyıla dair öngörülerde bulunulmakla birlikte,³⁸ kahramanımızın Fatih'e rüyasında İstanbul'un fethini

³¹ Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, 68-70.

³² Kafadar, *Between Two Worlds*, 73.

³³ Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 199.

³⁴ Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 33.

³⁵ Randall M. Packard'dan akt. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, 65.

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)* (Ankara: TTK. Yayınları, 1990), 33-34. Bu açıdan Yıldırım'ın velâyetnameler için yaptığı şu değerlendirme *Saltuk-Nâme* için de geçerlidir: “Velâyetnâmede yer alan olağanüstü bir olayın gerçekten olup-olmamasından ziyade o olaya insanların inanması ve öylece kabullenmesi önemlidir.” Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 57.

³⁷ Kafadar, *Between Two Worlds*, 97-98. Öte yandan eserin kaleme alındığı 15. yüzyılın Osmanlı tarihçileri ve tarihçiliği için ilk eserlerin verildiği bir dönem olması da *Saltuk-Nâme*'yi değerli kılmaktadır.

³⁸ Buna göre Sarı Saltık'ın bir gece rüyasında İstanbul'un “dâr-ı İslâm” olması için tanrıya dua etmesi üzerine şu sesi duyduğu dile getirilir: “Server, nesl-i Âl-i Osmân'dan Mehmed [Fatih Sultan Mehmet]

müjdelediği de görülür.³⁹ Benzer bir durum, top ve tüfek gibi Osmanlı'nın 15. yüzyılda tanıştığı savaş aletlerinin anakronik bir unsur olarak Sarı Saltık dönemiyle ilişkilendirilmesi⁴⁰ ve "Kızıl elma" ülküsünün dile getirilmesi için de geçerlidir.⁴¹ Burada *Saltuk-Nâme*'nin zaman örgüsünün sadece Sarı Saltık'ın yaşadığı dönemle sınırlı kalmamasının etkisi vardır. Öyle ki eserde kahramanın hayatının öncesi ve sonrasına uzanan geniş bir tarih anlayışı söz konusudur.⁴² Bu da daha çok Sarı Saltık'ın ölümü sonrasında meydana gelen hadiselerin onunla ilişkili menkıbelere eklenmesiyle alakalı bir durumdur.⁴³

Öncesinde de ifade edildiği gibi merkezinde Sarı Saltık'ın yer aldığı *Saltuk-Nâme*, özellikle Balkanlar merkezli olmak üzere kahramanın gerçekleştirdiği gaza ve cihat faaliyetlerini konu edinmektedir. Bunun ise 13. yüzyıl kadar, kaleme alındığı 15. yüzyılın ikinci çeyreğine değin bu coğrafyada gaza faaliyetleriyle meşgul gaziler arasındaki anlayış ve motivasyonları sunduğu açıktır. Gaza ve cihatın esas olduğuna yönelik sık sık vurgu yapılan eserde Sarı Saltık'ın özellikle bu eylemler ile meşgul olduğu, Hristiyan halkı kılıç zoruyla ya da yardım ve iyi niyetle İslam'a davet ettiği görülür. Benzer bir durum tüm bu faaliyetleri gerçekleştirirken bazen hilelere (Hristiyan halk, rahip ve keşişlerinin kılığına girmek gibi) başvurusu bazen de ilim, irfan ve kerametleriyle Müslümanlaştırmaya girişmesi için de geçerlidir.⁴⁴ Saltık'ın bütün bunları yaparken Hristiyanlıklarında diretenlerden bazılarını ise haraç verme koşuluyla öldürmediği görülür.⁴⁵ Öte taraftan Hristiyanların inancıyla dalga geçip onları kandırdığı da olur.⁴⁶ Bununla beraber Sarı Saltık sadece Hristiyanları değil diğer milletlerden insanları da Müslümanlaştırmaktadır.⁴⁷ Sarı Saltık'ın Müslümanlık hususunda gösterdiği hassasiyet,

adlu bir gâzî pâdişâh gele, ol Server bu şehri ve bu vilâyeti götüri feth eyleye. Artuk küffâr ayağı bu yere basmaya, devr-i âhire dek dura" (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*. Cilt 2, 243). Köprülü (Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları, 439) haklı olarak bu durumu eserin bir Osmanlı şehzadesine takdim edilmesine bağlamıştır.

³⁹ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 367.

⁴⁰ Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 59; Cilt 2, 119, 156, 170-175, 193, 226, 231; Cilt 3, 26, 88, 174, 205, 208, 236, 259, 363.

⁴¹ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 178; Cilt 3, 124. Yüce, Türk mefkûresinin ve zaferinin sonu olan *Kızıl Elma* vurgusunun *Saltuk-Nâme*'de dile getirilmesini, bu amaç ve ihtirasın Sarı Saltık tarafından Osmanlılara bırakıldığına dikkat çekerek bunun da özellikle Osmanlı'nın yükselme devriyle yeniden ön plana gelip, esere girdiğini ifade eder. Bkz. Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 303-305.

⁴² Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 63.

⁴³ Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları", 439-441.

⁴⁴ Eserde Sarı Saltık'tan; 4 kutsal kitabı okumuş, 12 dilde okuma ve yazma bilen ve Hristiyanları vaftiz eden biri olarak da bahsedilir. Bazen İncil ve Tevrat'tan pasajlar okuyup, keşiş ve papazlarla tartışarak onları alt ettiği de görülür. Bütün bu örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 6, 30-31, 35-38, 64, 84; Cilt 2, 21-26, 39-41, 51-52, 74, 77-78, 90; Cilt 3, 34, 36, 62-67, 179-186, 236-237, 252-253. Bununla birlikte Saltık'ın gizlenmek için kadın elbisesi giydiği de olur (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 305). Öte taraftan gazanın önemini belirtmek adına Hz. Muhammed'in ağzından şu sözlere de yer verilmiştir: "Ka'be'de ve Kudüs'te nfile namâz kılmaktan, gazâ olduğu yerde niyyet-i gazâ diyüp, kılıcı üzre yatıp uyumak daha sevâbludur (...) Benüm sizlere vasiyyetüm budur gazâyı elden komanuz" (Cilt 3, 325). Öyle ki Sarı Saltık'ın da dünyaya gaza yapmak üzere gönderildiği belirtilir. Bkz. Cilt 2, 39.

⁴⁵ Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 62, 150, 153, 177-178, 187, 337, 343, 345, 356; Cilt 2, 24, 33, 57-58, 64, 68, 74, 78, 85, 97, 105, 148, 150, 194, 212, 223, 231-232, 245; Cilt 3, 75, 90, 94, 128, 156, 177, 207, 223, 232, 237, 249, 251-252, 270, 276, 279.

⁴⁶ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 36-41; Cilt 2, 48-51; Cilt 3, 27.

⁴⁷ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 346-348, 377-378; Cilt 2, 11.

İslam hukukunda din değiştiren mürtedlere karşı takınılan tavra riayet etmesiyle de belli olur.⁴⁸

Eserde Müslümanlar, Sünni vurgusuyla beraber “Muhammedî” olarak da zikredilir.⁴⁹ Ayrıca Müslümanlığın Balkanlarda Türklük ile ilişkili çift başlı bir kimlik şeklinde algılandığı da görülür. Benzer durum Balkanlardaki farklı milletlerden Hristiyanların kendilerini Müslüman Türkler karşısında sadece Hristiyan kimlikleriyle dile getirmeleri için de söz konusudur.⁵⁰

Alevî ve Bektaşî geleneği içerisinde önemli bir yer edinen Sarı Saltık’ın *Saltuk-Nâme*’de bu gelenekten tamamen farklı, Sünni İslam dairesi içerisinde resmedildiğinden bahsedilebilir. Söz konusu durum “Sünniliğe” yapılan güçlü vurgudan açık bir şekilde hissedilir.⁵¹ Bununla birlikte Sarı Saltık’a bahşedilen rolün Sünnilikle birlikte mezkûr inanç içerisindeki Hanefî mezhebine yönelik bir vurgu taşıdığı da özellikle aşikârdır.⁵² Nedeniyse, Osmanlı resmi ideolojisinin şekillendiği 15. yüzyılda çalışmalarını kaleme alan yazarların söz konusu şartlardan etkilenmeleriyle yakından alakalıdır. Bu özellikler de *Saltuk-Nâme*’yi Bektaşî geleneği içerisindeki diğer kaynaklar nezdinde Sünni yönü en güçlü eser yapar.

O halde bütün bu bilgileri nasıl değerlendirmek gerekir? Bu hususta ilk güçlü ihtimal Ebu’l-Hayr-ı Rûmî’nin ya kendisinin de Sünni olması ya da olmasa bile Osmanlı’nın takip ettiği Sünni siyaseti bildiği için eserine de bu yönde bir renk vermesidir.⁵³ Bir diğer düşük olasılık da Sarı Saltık’ın bu dönem gerçekten de Sünni İslam geleneği içerisinde resmedilmesi ya da “Bektaşîlik” ile birlikte Sünni inanç mensuplarınca da takdis edilmesidir. Buna rağmen, *Saltuk-Nâme*’de doğrudan “Bektaşîlik” ile ilişkili bir ibareye yer verilmemesi de dikkate değerdir.⁵⁴ Bu da yetmezmiş gibi Kalenderilere özgü *çihar darb*⁵⁵ fiilini gerçekleştirerek, namaz, oruç, gusül abdesti gibi uygulamalara riayet etmedikleri dile getirilen Bektaşî dervişi Seyyid Cemal ve dervişlerinin bu

⁴⁸ Din değiştirerek Müslüman olan ama sonradan tekrar Hristiyan olan mürtedleri öldürür. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 77; Cilt 3, 176.

⁴⁹ Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, 4, 6, 248, 323; Cilt 2, 2; Cilt 3, 179.

⁵⁰ Bu durumu *Saltuk-Nâme*’deki şu örnekler üzerinden tespit etmek mümkündür: “Firence pâdişâhı ol elindeki câmun cür’asın Yunan oğlu üzre serpti. Yunan oğlu eyitti: ‘Ben Kayser aslı olam, sen bana horluk idersin. Olsun, varayım Türk olayım dahı sizlere ne iş kılam.’” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 23); “[Rahip] Ol Muhammed’dür kim Türklere peygamber gelmişdür, bize değüldür” (Cilt 2, 72); “Meğer sen Türk oldun, uğurlayın dîn tutuyorsın” (Cilt 2, 111); “Ya Alyon! Sen ne gördün Mesih dîninden ne gördün, Türk oldun?” (Cilt 2, 146); “...ve anda varup bahs idem Mesih ümmetlerine, bu Türklere elinde zebûn olmuş” (Cilt 3, 35); Hey Hristiyanlar! Şimden girü sizün işünüz tamâm oldı. Bu diyara tâ kıyâmet Türklere hükm idirserdür” (Cilt 3, 94); “Ben tahkik bilürem, Türk dîni haktır” (Cilt 3, 108); “Ben Türk dîninden vaz geldüm, sizin dînünüze girdim.” (Cilt 3, 304); “Ya’ni Türk mi oldun?” (Cilt 3, 306).

⁵¹ Örnekler için bkz. *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 14, 17, 25, 33, 41, 166, 188, 192, 194, 200-201, 336; Cilt 2, 13, 98, 235-236; Cilt 3, 193, 336.

⁵² “Bu mezâhib-i erba’akim sünnet ce cemâat mezhebüdür, akvâsı Ebû Hanîfe mezhebüdür” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 51); “Ve bu Hanifi mezhebin dâim gözet ki cemî mezhebün akdem ve akvâsı ve pâkidür” (Cilt 3, 273).

⁵³ Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 11.

⁵⁴ Her ne kadar Bektaşîliğin 16. yüzyılın başından itibaren kurumsallaşarak bir tarikat hüviyetine kavuştuğu öne sürülse de öncesindeki yüzyılda bir tarikat olduğuna yönelik vurguların olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Çakmak, *Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli Bize Neyi Anlatır?*, 114, 121-122; Rıza Yıldırım, *Hacı Bektaş Veli’den Balım Sultan’a Bektaşîliğin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 298-299.

⁵⁵ Kalenderlikte saç, baş, sakal ve bıyığın kesilmesi manasına gelen *çihar (çar) darb* için ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik*, 161-165.

davranışlarından ötürü “ışık” ve “bidat” olarak adlandırıldıkları görülür.⁵⁶ Aynı şekilde Sarı Saltık’ın tamamen Rafizilik karşıtı bir şekilde konumlandırıldığı ve Rafizilerin katlinin Sünnilere vacip kılındığı da dile getirilir.⁵⁷ Bu bakımdan Rafiziliğin özellikle Acem/İran menşeilî gösterildiği ve bütün kötülüklerin de buradan geleceği ifade edilecektir.⁵⁸ Rafiziliğe yönelik bakış açısında Hz. Ali’yi tanrı olarak görmekle birlikte mülhade/melâhîde (mülhidler) ve zındık olarak anılmalarına yönelik bir takım ibareler de söz konusudur.⁵⁹ Eserdeki bu vurguların Fatih döneminde Doğu’ya gerçekleştirilen seferler ve Osmanlı Devleti’nin resmi ideolojisi ile yakın bir ilişkisi vardır. Diğer güçlü bir düşünce de eserin Osmanlı- Safevî mücadelesinin gidererek gerildiği bir dönemde revize edilerek istinsah edildiği ve mevcut *Saltuk-Nâme* nüshanın bu revizyonu olduğudur.

Saltuk-Nâme’de Rafiziliğin yanı sıra diğer inançlara yönelik algıyı görmek de mümkündür. Bunlar arasında; Mecusilerin ateşe taptığı ve eşlerden biri öldüğünde diğer eşin de ateşe yakıldığı, Hinduların ineği kutsal gördükleri ve güneşe tapan toplulukların varlığına dikkat çekilmektedir. Bu nedenle bahse konu inançların yasaklanıp, inananlarının da haraca bağlandığı gibi kimileyin Müslümanlığa davet edilirken kimileyin de batıl olarak değerlendirilen bu inançlarındaki ısrarlarından ötürü öldürüldükleri anlaşılır.⁶⁰

Saltuk-Nâme’deki Sünnî çizgi, Sarı Saltık’ın İslami ritüelleri gerçekleştirilmesi ve bu inanç tarafından yasaklanan uygulamaları reddetmesi örneklerinde sık sık tekrar edilir. Bu açıdan kahraman ve çevresinin namaz kılmak, oruç tutmak, Kur’an okumak, gusül, abdest, salavat ve temizlik gibi ibadet ve uygulamaları yerine getirirken içki içmek ve domuz eti gibi yasaklanmış maddelerden uzak durdukları ve Saltık’ın içki içenlere iyi bakmadığı da görülür.⁶¹ Bu durum Saltık’ın, dinin kurallarına uymayanların öldürülmesi gerektiğine yönelik ifadeleriyle açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁶² Kahramana yüklenen

⁵⁶ Bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 190-196. Seyyid Cemal yahut Cemâl Seyyid için ayrıca bkz. Gölpınarlı, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî “Vilâyet-Nâme”*, 79-80.

⁵⁷ Kâfir olarak görülen rafizilerin sözüne güvenilmemekle birlikte bunlarla beraber bidat ehli, zındık, mülhid, Harici, Mutezile ve münafıklara da acınmayıp, yok edilmeleri gerektiği belirtilir (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 55, 190-193, 200-201; Cilt 2, 186, 200, 203-204; Cilt 3, 273). Bu tepki râfizilerin imamı olan İsmail’in mezarından çıkarılıp, yakılması ve türbesinin bozulması örneğiyle de dikkat çeker (Cilt 2, 208).

⁵⁸ Bahse konu durum *Saltuk-Nâme*’de Sarı Saltık’ın ağzından şu sözlerle dile getirilir: “Bilün Müslümanlar cemi müfsidler ve cebbârlar kim gelmişlerdür Acem’den Bâbîl’denür ve enbiyâ Arap’dan gelmişdür. Girü kıyâmete değün müfsidler bu Acem mülkünden geliserler. Hayrlu tâife değüldür. Hususa Hazret-i Resül şarka bed-dua itmüşdür” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, 181); “Râfizilik Acem tayifesine gövdesi içinde et ve kan olmuştur” (Cilt 1, 183); “Şol Acem’den kimi bulursanız kırın. Bu mel’unlar hep Râfizidür” (Cilt 1, 191).

⁵⁹ Sarı Saltık ile Şeytan arasında geçen diyalogda Şeytan tarafından ifade edilen şu ibareler dikkat çekicidir: “Hazret-i Ali’ye Tanrı didürdüm dahı Râfiziler uydılar” (Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 122). Bununla birlikte cahil ve bilgisiz olarak tanıtılan Rafizîler yer yer birbiriyle çelişen bilgilerle şu şekilde de tanıtılmıştır: Şeytan tarafından kandırıldıkları için üç kişinin adını hutbede anmadıkları ve aynı zamanda bu hutbelerde Hz. Ali, Fatma ve oğulları Hasan ve Hüseyin’in adını çıkarıp Muaviye, Mervan ve Yezid’in isimlerini andıkları; Ali’yi tanrı bilmek, Kur’an’da Hz. Ali ve evlatlarının anılmasına rağmen Sünniler tarafından çıkarıldığına inandıkları, ashabın ulusunun Ali olduğu, sırasıyla Allah-Muhammed-Ali-Hasan-Hüseyin ve 12 İmamlara inandıkları, abdest alırken ayaklarını yıkamadıkları ve son olarak ashab-ı Resul’e iftira edip, lanet ettikleri, sahabeye sövdükleri. Bkz. Cilt 1, 183-186, 194-195.

⁶⁰ Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 334-339 343; Cilt 3, 51.

⁶¹ Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43, 64, 70, 97, 161, 170, 369; Cilt 2, 30, 35-36, 53, 57, 81, 84, 196; Cilt 3, 1-2, 149, 234, 252, 257.

⁶² Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 2.

aşırı Sünni karakter, yer yer diğer dinlere karşı sergilediği tutum üzerinden de anlam bulur. Hakeza eserde Hristiyan şehirleri yakan, kiliseleri harap edip, yağmalayan ve Müslümanların intikamını alan bir Sarı Saltık portresi belirgin bir görünüm arz eder. Ayrıca bazen kiliseleri mescid, cami ve zaviyeye çevirme de söz konusudur.⁶³ Son olarak Saltık'ın kendisine ait olan tekkesinde kendini tamamen ibadete verip, halka dinin kurallarını öğrettiği ve ayrıca burada gerçekleştirilen semâlara yer yer iştirak ettiği de görülmektedir.⁶⁴

Saltuk-Nâme'de Sarı Saltık ve adı etrafında inşa edilen Sünni anlatının, kahramanın, eserin kaleme alındığı döneme değin "Bektaşî" geleneği içerisinde absorbe edilmediğini düşündürtebilir.⁶⁵ Fakat bu da *Saltuk-Nâme*'nin aksine Sarı Saltık'ın Bektaşî geleneğiyle ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyan ve eser ile yakın bir tarihte kaleme alınan *Hacı Bektaş Velayetnamesi* bağlamında düşünüldüğünde zor bir olasılıktır. Bu nedenle eser ve Sarı Saltık'ın, en güçlü olasılık olarak Ebû'l Hayr-ı Rûmî tarafından Osmanlı resmi ideolojisine uygun bir renge büründürüldüğü düşünülebilir. Ayrıca Bektaşî velayetnamelerinde zikredilen kimi anlatıların *Saltuk-Nâme* içerisindeki varlığı da dolaylı olarak Sarı Saltık'ın söz konusu Bektaşî geleneğiyle ilişkisini ortaya koyar.⁶⁶

Dönemin popüler halk inançlarını göstermesi açısından da *Saltuk-Nâme*'de dikkat çekici hususlar vardır. Bunların başında güçlü bir Hızır inancının varlığı dikkat çeker. Eserde Hızır çoğu zaman Sarı Saltık'a yardım eden kurtarıcı bir sima olarak gösterilmiştir. Ayrıca Hızır'a ait ya da adıyla anılan birçok ziyaretgâhın varlığına da dikkat çekilir. Bununla beraber tıpkı Hızır gibi ekseriyetle onunla birlikte anılan İlyas peygamberin de Saltık ile ilişkili olduğu görülür.⁶⁷ Öte taraftan, "Sünni/Müslüman cinlerin" başı olan Minû-çihir'inin de Sarı Saltık'ın yardımcısı olarak gösterilmesi, halkın tahayyülünde iyi ve kötü cinlerin varlığına dair bir ipucudur.⁶⁸ Hızır ve cin inançlarının yanı sıra halk içinde hali hazırda bir veli kültürünün olduğuna da işaret edilmiştir.⁶⁹

⁶³ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 66-67, 154, 179; Cilt 2, 22-24, 26, 166; Cilt 3, 36, 252.

⁶⁴ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 111.

⁶⁵ Bektaşî vurgusu ile ilgili bkz. dipnot 54.

⁶⁶ Yüce, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevi Unsurlar*, 308.

⁶⁷ Hızır peygamberin soyundan geldiği belirtilen Sarı Saltık'a Hızır'ın "oğul Saltık ve mahdum" gibi kelimelerle hitap ettiği ve Saltık'ın da herhangi bir girişimi öncesinde Hızır duasını okuyarak ondan yardım istediği görülür. Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 123, 330; Cilt 2, 161-163, 172-173; Cilt 3, 216. Bu ilişkileri hasebiyle Hızır ile Sarı Saltık'ın musahip oldukları da belirtilmiştir (Cilt 2, 163). Ekseriyetle Hızır'ın yardımcı olduğu Saltık'ın İlyas peygamberle de ilişkili olduğu ve peygamberin ona yardımcı olduğu görülür. Bkz. Cilt 1, 33, 71, 246; Cilt 2, 71-72; Cilt 3, 53, 70, 75. Hızır-İlyas kültürünün farklı yönleriyle ilgili ayrıntılı bir bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (İstanbul: Kabalca Yayınevi, 2007).

⁶⁸ Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*. Bu açıdan Sarı Saltık'ın Minû-çihir ile dünya ahiret kardeşi olduğu ve cinlerin başının ona öğrettiği duayı okumasıyla her daim kendisi ya da cin ordusuyla yardımına koştuğu görülür. Diğer taraftan peri, melek ve ruhların da Saltık'a büyük bir saygı gösterip, yardımcı oldukları da anlaşılmaktadır. Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 34, 73, 100, 106, 117-120, 135, 148-149, 303, 370; Cilt 2, 18, 60, 65, 69, 93, 114, 131; Cilt 3, 16, 49, 78, 214, 220-221, 234, 280, 328. Hatta Saltık'ın bir kaç defa Minû-çihir'inin duasını okumasına rağmen cinin gelmediği ve bu nedenle Saltık'ın kendisine çıkıştığı görülür (Cilt 3, 44-46, 52, 59). Eserde, iyi cinler kadar kötü cinlerin de olduğu ve seyyidin onları öldürdüğünden de bahsedilir (Cilt 3, 77-78). Aynı şekilde cinlerin Saltık'a yardım ettiği kadar onun da yer yer cinlere yardım ettiği ve hatta kendisinin bir cinin kızıyla evlendiği de görülür (Cilt 1, 86-88). Son olarak, Sarı Saltık'ın mücadele ettiği olağandışı varlıklar arasında devler, sihir yapan cadılar ve şeytan da vardır. Bkz. Cilt 1, 87, 112, 119-124, 133-138, 239, 242, 289-302, 329-330, 335, 364-366; Cilt 2, 69, 88-90, 123-169, 178-179; Cilt 3, 45-47, 64-65, 77-80, 212-223.

⁶⁹ "Veliler kim şimdi dahı vardır, cinne meded olurlar. Hem insâna meded yitişürler, bun deminde Hızır gibi gelürleri yardım iderler." (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 150), "Yâ melik! Bilmiş ol bu

Saltuk-Nâme çeşitli pagan inançların bu dönem insanı arasında hala dolaşımında olduğuna dair ayrıntılar da sunar.⁷⁰ Hatta İslam öncesi inançları yansıtmaları bakımından bu dönem değin kaleme alınmış diğer çalışmalardan daha “putperest” olduğu da öne sürülmüştür.⁷¹ Yanı sıra eserdeki insan ve hayvan karışımı ya da çeşitli hayvanların farklı uzuvlarından meydana gelen canlıların tasvirleri de hem bu dönem insanı hem de *Saltuk-Nâme* yazarının tahayyül dünyasını yansıtmaları bakımından manidardır.⁷² Bu bakımdan Yüce, *Saltuk-Nâme*’nin yazarının Sünni bir yazar olduğuna dikkat çekerek, Sarı Saltık’ın bu varlıklara karşı savaşını eski pagan inançların yok edilip yerine İslami inançların yerleştirilmesi şeklinde yorumlamıştır.⁷³ Ayrıca eserdeki kimi anlatıların, çalışmanın kaleme alındığı döneme gelinceye değin Sarı Saltık’ın ne tarihi ne de menkıbevî kişiliği ile bir ilişkisi olmasa da onun şahsında inancın akışkanlığı içerisinde kendisine mal edildiği öne sürülebilir.

Saltuk-Nâme’deki dikkat çekici bir diğer husus da Sarı Saltık’ın Hacı Bektaş’a gösterdiği saygıdır.⁷⁴ Aynı şey Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Bey’in “evliyalar sultanı” olarak sunulan Hacı Bektaş’a yönelik tâzimi için de geçerlidir.⁷⁵ Bu da Hacı Bektaş’ın, eserin kaleme alındığı dönemde halk içerisindeki popüleritesine yönelik bir işarettir. Öte yandan Sarı Saltık’ın Anadolu erenleri/evliyalıyla olan ilişkisi de eserde belirgin bir tema olup, Bektaşî geleneği içerisindeki yerine dair önemli ipuçları sunar. Bu bakımdan Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya gelişi ve buradaki yaşamını konu edinen *Hacı Bektaş Velayetname*’si merkezli anlatıların *Saltuk-Nâme* ile uyduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶ Bu da Hacı Bektaş’ın sahip olduğu karizmatik rolün, eserin sonraki tarihli istinsah nüshasına müstensihî tarafından dâhil edildiğini düşündürtebilir.

Sarı Saltık, Hacı Bektaş’ın yanı sıra diğer bir takım evliya ve ünlü kişiyle de ilişki içerisinde gösterilir.⁷⁷ Bütün bunlar da 15. yüzyıl Anadolu’sunda adı geçen kişiler etrafında var olan bir takım anlatı ve kültlerin varlığına delalet eder. Bu açıdan Köprülü’nün, Sarı Saltık’ın Ebu İshak Kâzerûnî (d.963) ile alakasını gösteren parçalara dayanarak 15. yüzyılda Rumeli gazileri arasında İshâkî dervişlerinin de yer aldığı ve bunun da bahse konu yüzyılın dini psikolojisini sergilemesi açısından mühim bulması *Saltuk-Nâme*’de adı geçen diğer kişiler için de genelleştirilebilir.⁷⁸

Saltık cadu değüldür hâşâ ve ammâ ilm-i da’vette mâhirdür. Cemî ervâh ana mutîdür. Ruhâniler ki yir yüzindedür, cemî’si Kur’an-ı kadîme ve Kelâm-ı kerîme mutî ve nefesi bu erün katı müessirdür. Sâhib-i havâs bir erdür, bundan sakınun. Ve hem velâyeti vardur. Ben veliden korkaram” (Cilt 3, 48).

⁷⁰ Kemal Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevî Unsurlar*, 205 ve devamı.

⁷¹ Kafadar, , *Between Two Worlds*, 71. Buna rağmen Sarı Saltık’ın doğrudan putperest uygulamalara karşı olup, put için kullanılan nesnelere yok ettiği de görülür (*Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 326-327, 350-351).

⁷² Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 65; Cilt 3, 185, 232.

⁷³ Yüce, *Saltuk-Nâme’de Tarihi, Dini ve Efsanevî Unsurlar*, 211.

⁷⁴ Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43.

⁷⁵ Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 274.

⁷⁶ Hacı Bektaş’ın Rum’a güvercin donunda gelmesi ve karakterler değışse de aslana binip yılanı kamçı yapanlara karşı duvarı yürütmesi . Bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 43-45.

⁷⁷ Bunların belli başlıları arasında şu isimler yer almaktadır: Mevlana, Şemd-i Tebrizi, Taptuk Emre, Karaca Ahmed, Hacı Bayram, Ahi Evrân, Piri Ahmet Sultan, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, Fakîh Ahmed, Seyyid Cemal, Yar Ahmed Sultan, Seyyid Ahmed-i Bedevî, Hacı Nasrû’d-dîn, Ahmed-i Velî, Derviş Muhammed, Uryan Baba, Toğan Ata, Şeyh Abdullahu’ul Malatıyyavî Sultan, Şerif Musli, Seyyid Burhânüd’dîn-i Makbûl, Ömer-i Halvâyi, Şeyh Muhammed Birûzi Hayat, Şeyh Şehâbü’d-dîn-i Makbûl, , Alî bin Battâl Gâzî, Kemal Ata, Seyyid Gâzî Sultân, Seyyid Yûsuf-ı Kaşgâri ve Togan Baba. Bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 57, 156-176; Cilt 2, 43-46, 55, 57, 63, 98-100, 161-162, 180-182, 196-199.

⁷⁸ Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, 438. Ayrıca bkz. Ebu’l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 2, 121.

O halde Sarı Saltık'ın adı etrafında inşa edilerek, 15. yüzyıl insanın inanç ve hayal dünyasını yansıtan kültü meydana getiren olağanüstü ve tematik unsurlar nelerdir? Bunların belli başlıları arasında şunlar gelir: Ateşe girip yanmamak, kaynar suda kaynatılmasına rağmen bir şey olmaması, suda boğulmamak, Kaf Dağı'na gitmek, bilinemez bilgilere sahip olmak, cadılarla baş etmek, tahta kılıçla savaşmak, tahta kılıcın taşları bölmesi, yakın ve uzağın aynı olması (*tayy-ı mekân*), Nil Nehri'nin akışını durdurmak, uçmak, ejderha ve canavar öldürmek, asasını ve ellerini vurduğu yerden su çıkarmak, suya ve hayvanlara hükmetmek, insanları ve hayvanları taş edip kurutmak, seccadesi ve sırtındaki keçenin üzerinde insan olmasına rağmen batmaması, suyun üzerinde yürümek, acı suyu ağız bariyle tatlı etmek, demir mızrağı yedi başlı ejderhaya çevirmek, Hz. Muhammed ve Ali ile konuşmak, denize saçtığı kumdan deniz içinde köprü ve yol yapmak, ölüyü diriltmek, denizi ikiye yarmak, hayvanları konuşturmak, körleri iyileştirmek, canavarları yenmek, beddualarının yerine gelmesi ve halka felaket musallat etmek, define yerlerini bulmak, zehirli hayvanların olduğu fiçılara girip çıkmak ve ağacı yeşertip meyve verdirmek.⁷⁹ Dile getirilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Sarı Saltık, birçok veli ve evliya ile özdeşleştirilen kerametlerin yanı sıra peygamberlere isnat edilen sıradışlıkları da göstermiştir.⁸⁰ Bu da Saltık'ı, velilik makamına değer görülen kişilerin gerçekleştirdiği kerametlerinden ötürü onlar ile aynı kategori içerisine dâhil etmekteydi.⁸¹

Bununla birlikte eserde, kendi dışındaki kişilerin gerçekleştirdiği diğer bir takım kerametlerin varlığına da denk gelinir.⁸² Sarı Saltık'ın gösterdiği bütün bu kerametler ölümü sonrasında da devam edecektir. Tabutunun kimsenin el vurmada gitmesi ve tabut içinde konuşması gibi bugün adıyla anılan birçok ziyaretgâh ve mezarının bulunmasına neden olan inancın da ölümü sonrasında birçok tabutta baş göstermesi ve her bir tabutunun farklı yerlere götürülmesiyle yakın bir ilişkisi vardır.⁸³

SONUÇ

“Popüler İslam’ın Balkanlardaki destani öncülerinden” olan Sarı Saltık,⁸⁴ bugünün gayrı Sünni toplulukları arasında yer alan Alevî ve Bektaşî inançlarında önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle Ebu'l Hayr-ı Rûmî'nin *Saltuk-Nâme*'de çizdiği Sünni çerçeveden tamamen farklı bir sima olarak resmedildiği görülür. Aynı şey Balkan Hristiyanlarınca farklı azizlerle özdeşleştirildiği örnekler için de söz konusudur. Sarı Saltık'ın ismi etrafında inşa edilen bu geniş yelpaze, tarihi kişiliğinden ziyade, menkıbevî yönüne dair farklı toplulukların kendi değer yargıları ve inançlarını esas alarak oluşturdukları anlam

⁷⁹ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 96, 101, 101-153, 170-171, 292, 307-311, 330; Cilt 2, 23-24, 29-37, 48, 52-53, 56-57, 65-66, 72, 77-78, 118-119, 121, 165; Cilt 3, 1-2, 41-42, 51, 90, 93, 95-96, 100-101, 149-150, 178-186, 232-234, 236-237, 255, 282, 287. Hatta öldürdüğü ejderhalardan birinin uzunluk olarak üç yüz, kalınlık olarak da otuz ziradan fazla olduğu belirtilir (Cilt 1, 311). Benzer motiflerin diğer Alevî ve Bektaşî kaynaklarında da geçtiği görülür. Örnekler için bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*; Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan*, 106-112, 165-184.

⁸⁰ Literatürde esas itibarıyla peygamberlerin gösterdiği olağanüstü durumlar *mu'cizat* ya da *âyât*, velilerininki ise *kerâmât* olarak adlandırılır. Bkz. Ahmet T. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017), 59.

⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karamustafa, *Tasavvufun Oluşumu*, 171-172.

⁸² Bunlar arasında aslana binip yılanı kamçı yapma, duvarı yürütme, şarabı bala çevirme ve gönderilen ateşin sönmeyip pamuğu yakmaması yer alır (Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 1, 300; Cilt 2, 45, 99, 168).

⁸³ Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 299-302.

⁸⁴ Bu ibare Ahmet Yaşar Ocak'ın aynı ismi taşıyan kitabından mülhemdir.

dünyası ile bağlantılıdır. Bu açıdan kahramanımızın *Saltuk-Nâme*'deki portresinin, Sünni inancı merkeze alan Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldaki anlam dünyasına uyarlandığı da söylenebilir.

Bektaşîliğin, yayıldığı alanlarda farklı din ve inançlardan kültürleri özümlediği bilinen bir gerçektir. Bahse konu durum Sarı Saltık ya da farklı bir Hristiyan azizine ait yerel unsurları bizzat yine onların adlarıyla kendi rengine uyarlanması için de geçerlidir. O halde bütün bunlar bize neyi gösterir? Acaba Sarı Saltık ve kültür, gerçekten de Ebû'l Hayr-ı Rûmî'nin çizdiği bir Sünni çerçeveye sahip olup sonrasında mı Bektaşîliğe intikal etti? Bu bağlamda en azından çeşitli Hristiyan azizleriyle özdeşleştirilen karakterlerin Sarı Saltık adıyla Bektaşîliğe intikali mümkün olduğu gibi, Sünnilikten Bektaşîliğe doğru bir değişim ve dönüşümün söz konusu olduğu da düşünülebilir. Fakat bu durum tarih olarak, *Saltuk-Nâme*'nin kaleme alındığı zaman aralığına yakın dönemlerdeki diğer Bektaşî velayetname ve menakıbnameleri ile karşılaştırıldığında düşük bir ihtimal olarak kalır. Bu ise daha çok Ebû'l Hayr-ı Rûmî'nin Sarı Saltık merkezli çizdiği Sünni imajın, kendi dünya görüşü ve Osmanlı resmi ideolojisinin tercihleri doğrultusunda oluşturulduğuna dikkatleri çeker.

Bu hususta, *Saltuk-Nâme*'de çizilen Sünni görünümlü Sarı Saltık portresinin, Ebû'l Hayr-ı Rûmî'nin kaleme aldığı orijinal eserden ziyade, devamındaki yıllarda eseri istinsâh eden müstensih(ler)in sonrasında kitaba dahil ettikleri eklemeler olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Fakat tüm bunlar Sarı Saltık'ın, Fatih Sultan Mehmet öncesinden başlamak üzere gazi ve evliya kimliğiyle Sünni İslam içerisinde de önemli bir karakter olduğu ihtimalini ötelemez.⁸⁵ Bu cümleden olarak, *Saltuk-Name*'deki dini ve menkıbevi epizotların Ebû'l Hayr-ı Rûmî'nin Sarı Saltık ve yaşamı merkezli retrospektif anlatısı üzerinden Fatih dönemi Osmanlısının resmi ve popüler inançlarına dair önemli ipuçları sunduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Halûk. "Ebülhayr Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10. cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994: 360-362.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fâtih Devri Kanunnâmeleri*. Cilt 1. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Çakmak, Yalçın. "Tunceli-Hozat Bölgesinde Sarı Saltık Ocağı ve Bektaşilik (Tarih-İnanç ve Doktrin-Ritüel)". Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2012.

Çakmak, Yalçın. "Velâyetname-i Hacı Bektaş-ı Veli Bize Neyi Anlatır?". *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşilik (Tarih-Kimlik, İnanç-Ritüel)*. der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015: 109-129.

Çakmak, Yalçın. *Sultanın Kızılbaşları: II. Abdülhamid Dönemi Alevi Algısı ve Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Doja, Albert. "A Political History of Bektashism from Ottoman Anatolia to Contemporary Turkey". *Journal of Church and State*, 48/2, 2006: 423-450.

⁸⁵ Bu açıdan çocuklarından birinin adının, Alevi ve Bektaşîler tarafından dört halife dönemi hilafet mücadelelerinden ötürü tepki duyulan Ümeyyeoğullarından Halife Osman'ın adını taşıması dikkat çekicidir. Bkz. Ebu'l Hayr-ı Rûmî, *Saltuk-Nâme*, Cilt 3, 299.

- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt 1. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Ebu'l Hayr-ı Rûmî. *Saltuk-Nâme*. Cilt 1. haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ebu'l Hayr-ı Rûmî. *Saltuk-Nâme*. Cilt 2. haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Ebu'l Hayr-ı Rûmî. *Saltuk-Nâme*. Cilt 3. haz. Şükrü Halûk Akalın. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. 3. Cilt - 2. Kitap. haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. 1. Cilt-1.Kitap. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*. 1. Cilt-2.Kitap. haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı. 5. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon, Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. 2. Cilt - 1. Kitap. haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*. 5. Kitap-1. Cilt. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe-İstib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon[Estergon], Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*. 6. Kitap-1. ve 2. Cilt, haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre: Hayatı, Sanatı, Şiirleri*. 8. Baskı. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî "Vilâyet-Nâme"*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1995.
- Hasluck. F. W. *Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı*. çev. Turgut Koca, A. Nezihi Erginsoy. İstanbul, Ufuk Matbaası, 1991.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. London: University of California Press, 1995.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tasavvufun Oluşumu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Kasaba, Reşat *Bir Konargöçer İmparatorluk (Osmanlı'da Göçebeler, Göçmenler ve Sığınmacılar)*. çev. Ayla Ortaç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Köprülü, M. Fuat. "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları". *Bellekten*, VII/27), 1943: 379-458.

Küçük Abdal. *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*. yay. haz. Filiz Kılıç, Mustafa Arslan, Tuncay Bülbül Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*. Ankara: TTK. Yayınları, 1990.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: TTK. Yayınları, 1999.

Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı Saltık: Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*. Ankara: TTK. Yayınları, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. 5. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.-17.Yüzyıllar)*, 4. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Okiç, M. Tayyib. "Sarı Saltuk'a Ait Bir Fetva". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, 1952: 48-58.

Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözüün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.

Yazıcızâde 'Alî. *Selçuk-Nâme (İndeksli Tıpkıbasım)*, haz. Abdullah Bakır. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Yıldırım, Rıza. *Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli) ve Velâyetnamesi*. Ankara: TTK. Yayınları, 2007.

Yıldırım, Rıza. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Yüce, Kemal, *Saltuk-Nâme'de Tarihi, Dini ve Efsanevî Unsurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.